

A gyermekkor emlékei mint a spontán nevelődés értékei

Eddigi tapasztalataim alapján úgy gondolom, hogy

1. Szakmai (pl. pedagógiai, pszichológiai, pszichiátriai) kérdéskörként elkönyvelt problémák bemutatása, kezelése érdekében érdemes a művészetekkel, tipikusan a szépirodalommal is konzultálni, figyelni rá.
2. Nincs elegendő argumentum (bizonyíték) azt beláttatni: az alapvető értékek kizárólag az iskoláskorban, illetve az ezt követő periódusban mutatkoznak meg, jönnek létre. Ellenkezőleg: az intézményes tanítást-tanulást extrém módon hangsúlyozó, konvencionális bemutatással szemben – az iskoláskor előtti gyermekkor impresszionáló értékvilágának megteremtését, ideáinak megtartását hosszú távon érzékeljük, veszünk róla tudomást, kívánjuk meg genetikailag, fejlődéslélektanilag huzalozottan egyaránt.
3. Eco röviden jellemzett műve, a „Loana királynő titokzatos tüze” szerintem azért is érdemes figyelemre, mert egyrészt kor- és szakszerű leírása a retrográd amnéziának, másrészt e patológikus státusz dokumentatív-fiktív univerzumba lép; dokumentatívba, hiszen az illusztrációs anyag korabeli, másrészt fiktívbe, mert Eco saját múltja egy más személyiség múltját dimenzionálja.

Ennek az értelmezését az alábbiakban fejtem ki bővebben.

Umberto Eco a „Loana királynő titokzatos tüze” című „regényében” izgalmas kalandra hívja olvasóit. (A cím megértése kedvéért annyit: a hősrünkben *köd*ként gomolygó hangkép egy titokzatos királynő azon varázslatához fűződik, amely hosszú élethez vagy akár a halhatatlansághoz vezető tűzére utal; ez *képregény* formájában kerül a visszaemlékezőhöz, s a titokzatos tűz kialakulásáig jut el.)

A történet lényege: egy hatvanas éveiben járó antikvárius balesetet szenved, s ennek következtében retrográd amnéziába (elfelejti a betegség előtti emlékeit) esik. Felejt, de hogyan?

Eco magyarázata frappáns. Az antikváriussal foglalkozó orvos kifejti: páciensének rövid távú emlékezete jó – orientál, azzal is, hogy kellően válogat, szűr.

Ami a többit illeti, meg kell különböztetnünk az implicit és az explicit emlékezést. Előbbi az átéltek felhasználását, praktikummá alakítását teszi lehetővé (pl. fogmosás, nyakkendőkötés). Az utóbbinak a lényege az, hogy tudjuk is azt, hogy emlékezünk. Két alfaját szükséges elkülönítenünk a *szemantikusat* (mondhatjuk a közemlékezést – pl. a fecske madár), s ez is működik hősrünknel; a másik az *epizodikus* vagy *autobiografikus* (önéletrajzi) emlékezés, ennek van híján delikvensünk. Itt *köd* gomolyog; ködbe vész felesége, anyja stb.

Mindenekelőtt azt kívánom beláttatni, milyen pontos szakmailag Eco orvosának diagnózisa.

Racsmány Mihály többek között az alábbiakat írja a retrográd amnéziáról: a sérülést megelőző emlékek felidézését illetően nincs kellően tisztázva az, hogy miért őrződnek meg többnyire a *távoli emlékek*, mint a közeli. Adódhat szerinte az a konklúzió, hogy a távolabbi emlékek elveszítették epizodikus természetüket, szemantikus emlékekké szilárdultak.

Nagy kérdés az is, hogy a személyes epizodikus emlékek (az önéletrajziak) mások-e – valószínűleg igen –, s amennyiben mások, mennyire térnek el az úgynevezett *publikus* ismeretek tárolásától, felidézésétől.

Pléh Csaba egy Bartlett-kötethez írt bevezetőjében kiemeli: az emberi emlékezet értelembeli alkotóelemei nem mozaikszerűek, nem önmagukban vettek; ha emlékezünk, az emléksanyagba mindig értelmet, *rendet*, összefüggést viszünk. *Sémát* alkotunk, egészlegesen. A sematizálás során külső, társas stratégiákra vagyunk utalva, társas elbeszélési mintákra hagyatkozunk, ezekből merítünk. Nem az *emléknyom* tehát a kulcsfogalom, hanem az *emlék mint a sematizálás eredménye*.

Szentágothai János elegáns közleményében többek között Julesz Béla – szerinte felettebb szellemes – kísérleteire hivatkozva állítja: ha agyunk létrehoz egy lehetséges *rendet*, az dinamikus mintává áll össze, amely mintegy a neuronhálózat szuperstruktúrájaként funkcionál. Tanulásunk alkalmával tulajdonképpen szuperstruktúráink módosulnak. S ha emlékezünk, tulajdonképpen e szuperstruktúrák prezentálódnak tudatunkban.

Értelmetlen kérdés azon medítálni: agyunk hány bit információt képes elraktározni valamely időegység vagy akár teljes életünk folyamán.

Most a témám szempontjából perdöntő konklúzió: „mitől emlékezik az idősebb ember a 70 év előtti gyermekkorában történetekre? ... Mitől ilyen viszonylagosan állandók az egyszer kialakult szuperstruktúrák (a Julesz-kísérletben történt 'rendcsinálás')? Valószínűleg attól, hogy a szuperstruktúrák sohasem szűnnek meg, még álmunkban sem.” [Szentágothai, 615.] Tegyük hozzá: ha valamely sérülés miatt szükséges, megkísérlelhetjük újraszervezni a memóriát!

A kérdést azzal egészíthetjük ki: értelemszerűen a legmarkánsabbal, hogy a gyermekkori emlékeink újramobilizálásával kezdjük, ha tipikusan reprodukálni vagyunk képesek múltunk maradványait, emlékeit. Miért esnek ki oly gyakorta egy bizonyos életkor fölött a közelmúlt történései? Feltételezésünk szerint azért, mivel az idősödő ember már kevésbé alkalmas új szuperstruktúrák kialakítására. S ennek hiányában a bizonyosabbhoz: a gyermekkorhoz, a leginkább etalonként funkcionálóhoz, a kies otthont adó tájhoz tendál.

Freud emléknyom-felfogása jócskán különbözik az átélt események empirizmusától, amely a valóságra hasonlító lenyomatként képezi le, képzelet el az emléket. Megfosztja az emléknyomoktól a szenzualitást.

A gyermek Leonardo da Vinci emlékeiről medítáló Freud – nem egyedül itt – megkockáztatja azon analógiát, amely szerint az individuum és a faj fejlődése mintegy leképezi egymást: a faj története megalkotta az előidők historiáját, a múlt képmásaként.

„Egy ember tudatos emlékezete érési idejének élményeiről teljességgel ehhez a történetíráshoz hasonlítható, és gyermekkori emlékei valójában megfelelnek egy nép őskora késői és tendenciózusan helyreállított történetéhez.” [Freud, 1982. 275.]

A felettes-én és a spontán nevelődés mint értékképzés gondolatkeretét nézve: Freud fundamentális jelentőségűnek minősítette az organikus múltat éltető felettes-én instanciáit, a *lelkiismeretet*. A felettes-én adja a foglalatát a kultúra múltjának, melyet a *kisgyermekkorban* kvázi újra át kell élni – ez alakítja ki a *spontán nevelődés kikezdetetlen értékeit*. Az oktatás még sehol sincs, „már a felettes-én kialakulásának klasszikus pillanata előtt létezik egy korai felettes-én, vagy az azt előkészítő mozzanatok.” [Laplanche, J. & Pontalis J.-B., 189.] A felettes-én gyakorlatilag átveszi a szülői hatalom szerepét, módszereit, a szülők szigorát; ám „idők folyamán a felettes-én (sic!) azon személyek befolyását is felveszi magába, akik a szülők helyére lépnek, tehát a nevelőkét, tanítókét, idealizált eszményképeket.” [Freud, 1943., 77.]

A leirtakból úgy tűnik, hogy a gyermekkor emlékei, a gyermekkor meghatározó szerepe – a felettes-én működésének hála – a spontán nevelődés értékeinek tekintendők. Nem az intézményes nevelés primátusa ez!

Térjünk vissza Ecohoz. Kissé méltatlankodva Eco azt írja: „Ha rossz az iskola, meg lehet szabadulni tőle, nyilván.” [Eco, 130.] E kijelentésen túl felettebb szembetűnő, hogy énjének helyreállítása érdekében gyermekora vidéki házába visszatérve főként (az intézményesség, az

iskoláztatás nyomait jócskán meghaladó módon) korabeli képregények, brosúrák és bakelitlemezek meglelése-elemzése révén: elvégezhető a rekonstrukció.

De éppily fontosak az azonosítás folyamatában a bélyegek mint *ködoszlatók* stb. *Balesetét jóra* fordítandó Eco megállapítja – az ember csak jobb híján emlékezik, s neki abban a kiváltságban lett része, hogy *ab ovo* (az elejétől) újakezdhet mindent.

Megkockáztatom: Eco kötete nem hagyományos regény, hanem képeskönyv, album, amelyet az általa akkurátusan gyűjtött illusztrációkkal bont ki.

Hőseivel úgy nyomoztat, hogy teljesen azonosulva az ő gyermekkorával, fiktíven, a sajátját mutatja be, s mindezt akként, hogy *az identitás helyreállítását a gyermekkor visszahozásával mint elemi értékkel* tartja számon, érzi kivitelezhetőnek. Nem a hivatalosan kultivált intézményes oktatás-nevelés hordozza ebben az esetben az elemi értékeket, hanem a spontán módon szerveződő, családi-baráti szféra.

A nyomozás momentumára visszatérve: mennyire más „felderítés” ez, mint „A rózsaneve”. Az dinamikus, cselekményessége révén is lebilincselő film, a „Loana királynő ...” viszont lassúdad, sodrásmentes *dia-széria*. Figyeljünk fel arra: nem a társas-társadalmi jelleg kérdőjelezhető meg (hiszen közösségi termékek – bélyeg, hanglezem stb. – felhasználásával nyomoz Eco), hanem a tanítás, az iskola túlfuttatott szerepe.

Ebben az emlékvilágban, érzelmi rekvizitumokban az antikváriumokat, bolhapiacokat hangyszorgalommal kutató Eco beállítódását indirekt módon jó néhányan megerősítették. Többen felhívták a figyelmet pl. arra a tagadhatatlan analógiára, amely a „Loana királynő ...” és Proust „Az eltűnt idő nyomában” relációjában fennáll. Ott a teába mártott sütemény illata garantált elementáris benyomást, emléket, értéket jelent. S hogy ez mennyire domináns motívum Proustnál, azt egy kevésbé ismert idézettel támasztom alá. „...nagyapám mindennap éppen akkor ébredt és teázott, amikor én felöltöztem és lementem a szobájába. Belemártott egy darab kekszét a teába és megkínált. S a nyarak múltán a kihunyt órák – a tudat számára holtak – menedékre letek a teába mártott keksz ízében, ahová rögtön begubóztak, és ahol sosem talállok rájuk, ha azon a téli estén, amikor hótól átfagyva térek haza, a szakácsnőm nem kínál gyógyítással, amely egy számomra ismeretlen, bűvös kapocs révén összefüggött az újjászületéssel.

Am ahogy a kétszersültet megízleltem, a kis csésze teában megjelent az addig bizonytalan és szintelen teljes kert, amely úgy bontogatta ki az összes virágot, elfelejtett sétányait, ágyást ágyás után, ahogy a vízben bomlanak ki a japán csodavirágok.” [Proust, 6.]

Persze Proustnál az emlékezés *spontán*, míg Econál *kikényszerített*. Am mindketten a személyes, epizodikus emlékezés folyamatát konstatálták, s nem a publikus (tanítható és tanítandó) emlékezetét.

Eco antikváriusa többek között a nő, számára adott archetípusát (eredetijét) is képregényekből kívánja előhívni; úgy találja, hogy a legkézzelfoghatóbb dolgokat slágerekből szerezhetette meg; felvillan benne, hogy talán leblokkolt a jobb (az érzelmekkel és a vizualitással törődő) féltékéje, am azután elveti ezt a hipotézisét. Minden, ami elének kerül, amivel Econál találkozzunk, az személyes impresszió, vagy legalábbis a személyes impressziókon átszűrve mintegy háttérként, reziduusként (emlékként) létező valóság (a korabeli olasz fasizálódás, az ellenállás – a példa kedvéért).

Refrénszerűen visszatér a köd hasonlat mint toposz: „Ködben halad így az ember.” [Eco, 363.]

A mű vége felé a következőért fohászodik hősünk: „Jóságos Loana királynóm, a te reménytelen szerelmed nevében nem azt kérem én, hogy ezeréves áldozataidat ébreszd fel kőálmukból, csak egy arcot kérek vissza tőled ... Én, aki kényszerű álomnak mélyétől idáig láttam, kérlek, emelj föl engem valami látszatsodáig.” [Eco, 471.] Ezzel búcsúzik a Loanaszál, a sóvárgás azonban nem képes feloszlatni a ködöt ...

(A ködöt illetően nyilván sok irodalmi forrásra bukkanhatnánk, én most csak Bergman drámáira kívánom felhívni a figyelmet!)

A konklúziók levonása előtt még két originális szépirodalmi kitérőt tartok fontosnak.

Buñuel – hasonló szakmai precizitással, mint Eco – lényeges tárgyválasztásként törődik az emlékezéssel. Nála érzékletesen prezentálva derül ki az a tény: a felejtés, amely a legfőbb kincsnek minősíthető memóriát károsítja, előbb a tulajdonveket, majd általában a legfrissebb emlékeket érinti, s ekkor még a gyermekkor, az ifjúság kristálytisztán eleveníthető meg. (A nemrégiben történt események viszont eltűnnek.)

A végső stádiumban már magunkra sem emlékezünk, nem ismerjük meg magunkat. Márpedig: „Emlékek nélkül nem élet az élet ... Emlékezet nélkül nem létezőnk.” [Buñuel, 6.]

Borges pedig hangsúlyozza: az emlékezés a múlt jelenléte. A memória jórészt felejtésből áll, ám nagyon lényeges, ambivalens folyamattal van dolgunk: éreznünk kell, hogy már nem az vagyok, mint régebben voltam, s ezzel a „*változó identitás*” problémájához érünk.

Econál, s a mellette felhozott, idő hiányában igen csenevész pszichológiai, pszichiátriai és szépirodalmi érvek alapján megkockáztatom:

- A személyiség magáértvalóságát, identitását a személyes (epizodikus, szemantikus) emlékezet teremti meg, s egyben – szükségszerűen – alapvetően szavatolja a személyiség számára az értékeket.
- Ellentétben a kognitív pszichológia mára szerencsésen rezignáltabbá váló diktátumával – az identitást immanensen nem pusztán a tanúsítható, publikus emlékezet alakítja ki, s nem is lehet az értékképzés kizárólagos alapja.
- Valószínűsíthető szerintem az, hogy sok helyütt, s nálunk is (egyéb okok mellett) azért erősödik mind az elméleti, mind az érzelmi-gyakorlati kritika, sőt olykor a szembenállás az oktatásügyet illetően, mivel a tanítás, az iskola szerepe *túldimenzionált*. Társadalmi szintű felelőtlenség, hogy mások mellett az értékképzés helyszíneit, fogásait is teljes egészében, maradéktalanul professzionálni óhajítja a közgondolkodást irányítani remélő politikusok, döntéshozók, korifeusok némelyike. Ezek azonban – hosszú távon – valóságidegen fantazmagóriák bűvkörében leledzenek, s kevés esélyük van szerintem a tartós túlélésre, az elhíttetésre.
- Konzekvencia: *a tapasztalást (nem a szó szerinti tanulást) mint spontán nevelődést fogom fel.*

IRODALOM

- Bergman, Ingmar: „Színről színre” Európa Könyvkiadó: Budapest, 1979.
- Borges, Jorge Luis: „Az ős kastély” Európa Könyvkiadó: Budapest, 1999.
- Buñuel, Luis: „Utolsó leheletem” Európa Könyvkiadó: Budapest, 1989.
- Eco, Umberto: „Loana királynő titokzatos tüze. Képes regény” Európa Könyvkiadó: Budapest, 2007.
- Freud, Sigmund: „A lélekelemzés legújabb eredményei” Ampelos Könyvek I.: Debrecen, 1943.
- Freud, Sigmund: „Álomfejtés” Helikon: Budapest, 1985.
- Freud, Sigmund: *Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke* In: „Esszék” Gondolat Kiadó: Budapest, 1982.
- Laplanche, Jean & Pontalis, Jean-Bertrand: „A pszichoanalízis szótára” Akadémiai Kiadó: Budapest, 1994. 985.
- Pléh Csaba bevezetője In: Bartlett, Sir Frederick: „Az emlékezés” Gondolat: Budapest, 1985.
- Proust, Marcel.: „Álmok, szobák, nappalok” Filum Kiadó: Budapest, 1997.
- Racsmány Mihály: *Az emlékezet kognitív pszichológiája* In: „Kognitív idegtudomány” Szerk.: Pléh Csaba – Kovács Gyula – Gulyás Balázs Osiris Kiadó: 2003. 459–482.
- Szentágothai János: *Egységes agyelmélet: utópia vagy realitás* In: „Magyar Tudomány” 1979. 8–9. 601–616.